

Desaparició d'un costum popular. Qui se'n recorda?¹

Assumpta Roig Jover

Si em transporto amb les ales del record a dos o tres dies abans dels 8 de desembre de la meva infantesa a Canet de Mar –vol dir uns seixanta anys enrere– quan anàvem, sobretot després de dinar, amb la meva germana cap a l'escola, se'm fa present la parada obligada a can *Manden*² no per comprar-hi pega dolça o regalèssia, com era més habitual, sinó cigarretes de matafaluga amb els cinc o deu cèntims que *etxuràvem* del portamonedes de la mare. Eren fetes a mà, sense filtre i les dues puntes tancades amb el paper cargolat (avui la seva forma es confondria amb la d'un porro). Les enceníem amb mistos de cera (els de fusta eren rars) que agafàvem de casa. Hi havia canalla que la cigarreta la introduïa o plantava en una pipa de canya, però no era el meu cas. Durant dos o tres dies abans de la Puríssima fumava cigarretes amb algunes amigues. Ho fèiem una mica d'amagat, pels carrers. Però quan arribava el 8 de desembre –el dia de la Mare de Déu

Fumadora– la mare després de dinar ens omplia de matafaluga unes pipes de banya i tots quatre germans començàvem a pipar-les frenèticament perquè no s'apaguessin. Era normal que acabéssim amb la llengua gairebé encetada i a la nit d'aquest dia no era casual fer-nos pipí al llit.

El costum de fumar la canalla per la Puríssima era acceptat tàcitament pels grans i havia esdevingut popular. Creia –en aquell moment– que només es practicava a Canet i als pobles veïns d'Arenys de Mar i Arenys de Munt, ja que si ho explicava a algú d'indrets diferents als esmentats em miraven estranyats.

De gran –ja feia anys que en arribar el 8 de desembre no pensava en la Mare de Déu Fumadora– vaig llegir un llibre que em va sorprendre perquè explicava que al Baix Camp, concretament a Riudoms, la tradició de fumar la mainada per la Puríssima havia estat viva i la diada –igual que a Canet– també es coneixia

Colla de mainada de Canet de Mar fumant en honor a la Mare de Déu Fumadora, als anys trenta del segle XX.
Foto: arxiu Fidel Fita.

com la de la Mare de Déu Fumadora. El relat era il·lustrat amb una fotografia en blanc i negre –amb

«No cal dir que el costum de fumar la canalla per la diada de la Puríssima, coneguda com la Mare de Déu Fumadora, descrit per Eugeni Perea i el costum que a Canet vaig practicar durant la meua infantesa és el mateix»

aquella pàtina d'esvaïment que el temps confereix—on es veia una imatge de la Puríssima dalt d'un altar,

envoltada de núvols de fum exhalats per cigarretes i pipes d'una munió de canalla, que girava al voltant de la Immaculada. El peu de la foto informava que era una manera d'homenatjar la Puríssima. Em sap greu no recordar quin llibre era, però he trobat referències sobre el mateix tema a *Gastronomia divina*³, una obra d'Eugeni Perea Simón, la qual ha estat l'escala o motiu de pes per escriure aquest article; el fet que aquest costum hagués estat viu en altres llocs ultrapassava els meus horitzons infantils i m'obria la possibilitat de comparar què es feia en cada lloc. Eugeni Perea, historiador i escriptor de Riudoms, explica al llibre esmentat que: «Fumar és un acte religiós i els sacerdots i bruixots de tribus arcaïques així ho entenen. El fum, minúsculs torterols blavencs o grisencs, transmet una perfumada comunicació amb els déus. La meua àvia em recordava que el padrí, de petit, havia anat a fumar la Mare de Déu: un grup de nois rodejaven l'altar de la Puríssima i

pipaven cigarretes de matafaluga o espígol, una rere l'altra, fins que formaven un núvol de fum espès i olorós al seu entorn. Era un costum que plaïa a petits i grans perquè visualitzava el cel ran de terra, alleujaria l'aspra quotidianitat i, tal vegada, ens recordava antics ritus de festeig».

No cal dir que el costum de fumar la canalla per la diada de la Puríssima, coneguda com la Mare de Déu Fumadora, descrit per Eugeni Perea i el costum que a Canet vaig practicar durant la meua infantesa és el mateix, però amb una diferència: la intenció de la canalla de Riudoms d'«anar a fumar» la Mare de Déu dins l'església era de venerar-la i festejar-la d'acord amb ritus religiosos; en canvi, la intenció de la canalla canetenca que fumàvem pels carrers, places i cases no tenia una finalitat religiosa sinó que amb l'excusa de seguir el costum, d'altra banda molt esperat, ens crèiem diferents, com si per uns dies fóssim adults i, a més, amb llicència per ser-ho. Potser aquest propòsit pot semblar banal o trivial, però lliga amb el fet de comportar-se per un dia com a adults, de manera semblant, per exemple, a la festa també popular del Bisbetó de Montserrat⁴. Podríem dir que el desenvolupament de la diada de la Mare de Déu Fumadora a Canet i la diada del Bisbetó de Montserrat s'inscriuen en el conjunt de celebracions prenadalènques que es caracteritzen per la inversió dels rols socials i es poden emparentar amb les Saturnàlies romanes.

M'agrada pensar, encertadament o no, que el marc on se celebra la «fumada» a cadascun dels dos pobles –a Riudoms a l'església i a Canet al carrer i a casa– obeeix tan sols a l'evolució del costum (que passa a ser de religiós a popular), igualment com ha succeït amb escenificacions que es feien primer dins l'església i que amb el temps en sortien, com ara Els Pastorets o La Passió.

Joan Amades⁵ recull que el dia de la Puríssima la mainada d'Arenys de Mar fumava matafaluga barrejada a voltes amb pellofes de cacau amb llargues pipes de canya. També comenta que ho feien els marrecs de Palamós amb pipes fetes amb caragols marins on aplicaven una canyeta que servia de broquet. Segons Amades, havia estat un costum estès entre els nois i les noies de pobles de

la costa catalana. Exposa que el costum infantil de fumar evoca pràctiques màgiques que s'usaven per provocar la pluja (el fum de les cigarretes podria fer pensar en els núvols negres que presagien pluja) i que ja es practicava l'any 1653.

Avel·lí Artís-Gener i Bienve Moya⁶ també descriuen aquest costum amb el mateix sentit que ho fa Joan Amades, però amb dues diferències: inclouen, a la celebració de la Puríssima, la canalla de Canet i en lloc de dir-li Mare de Déu Fumadora l'anomenen Verge Fumadora. Ambdós autors atorguen a aquesta diada la condició preparatòria de les festes de Carnestoltes. No resulta estrany si pensem en com es disfressava el Bisbetó o el rol de gran que prenia la quitxalla de Canet.

Josep M. Espinàs a l'article titulat «La popular 'mare de Déu fumadora'» publicat el 8 de desembre del 2010 a *El Periódico*, es pregunta si encara a Arenys la mainada fuma matafaluga amb pipa el dia de la Mare de Déu Fumadora. Creu que no es deu fer per no incitar la canalla a l'hàbit de fumar, que avui es considera perjudicial. El fet que la canalla fumi amb pipa (com ell) li recorda una historieta en clau d'humor innocent, recollida per Joan Amades, que diu: «Als 15 anys fa gràcia fumar perquè es fa d'amagat i se suposa que fa home. Als 20 anys, es fuma per fer el maco davant d'una noia. Als 30, ja sentiu més gust pel fumar, però com que el fum molesta la dona, no fumeu perquè preferiu el seu afecte al de la pipa. Als 40, ja no mireu prim, perquè tant us fa la pipa com la dona. Als 50, quan se us acostia la dona enceneu la pipa perquè s'allunyi. I als 70, ja ni us recordeu que hàgiu tingut dona quan us trobeu amb la pipa a la boca».

El *Costumari català* ha estat un referent clau per als articulistes i estudiosos que han escrit o parlat sobre la Mare de Déu Fumadora; però ni Joan Amades ni els altres autors no fan esment de l'existència de la festa a Riudoms, com ho ha fet Eugeni Perea. Això fa pensar que aquest costum podria haver estat molt més estès, però a la informació que he consultat no hi queda gaire clar.

No vaig preguntar mai per què ens deixaven fumar aquell dia, ni sé què ens haguessin respost els més grans, però intueixo que potser haurien

apel·lat al costum secular. L'autor riudomenc explica que fumar dins l'església havia estat habitual i en molts horts i convents s'havia conreat planta de tabaquera, coneguda també com a «herba del prior». Sigui perquè no arribava gairebé tabac de les colònies americanes (Cuba i Puerto Rico) arran de la seva pèrdua el 1898, o perquè el clergat es va cansar del seu abús i de les molèsties que ocasionava es va deixar de fumar dins l'església, excepte el 8 de desembre.

No se sap l'inici d'aquest costum, però fa uns anys se'n veia venir la desaparició. A Canet es va continuar celebrant com a mínim fins a l'inici dels anys 60 del segle XX (data que com a protagonista confirmo). Va estar un temps somort, però més tard es va voler revifar o recuperar amb festivals,

«L'autor riudomenc explica que fumar dins l'església havia estat habitual i en molts horts i convents s'havia conreat planta de tabaquera, coneguda també com a “herba del prior”»

concerts i altres activitats. A Canet, per exemple, l'entitat ADAK col·laborant amb ARTENAC va intentar revifar-la amb concerts, tast de begudes tradicionals i calades de matafaluga el 20 de desembre de 2003. A Riudoms, Eugeni Perea encara que no ho va viure directament, m'ha fet saber que va extingir-se a inicis del segle XX. A Arenys, tot i que també va acabar desapareixent, s'han esforçat més a recuperar la tradició (van començar la represa amb la festa dels infants entremaliats, amb tallers de pipes, concerts, recitals de poemes, encesa d'herbes aromàtiques dins unes llaunes que perfumaven la riera...), que amb penes i treballs han mantingut fins a la segona dècada del 2000, però molt desvirtuada. »

Imatge de la Mare de Déu Fumadora.
Foto: arxiu Fidel Fita.

Notes

1. Aquest text és una adaptació de l'article publicat per la mateixa autora a la revista *Sot de l'Aubó*, núm. 78, el desembre de 2021.

2. Mas Gibert, Xavier. *El Sot de l'Aubó*, 55 (2016), p. 4. «Jaume Viñas Pera era el que s'acostava més a la figura tòpica de l'*americano*. Era comerciant a la menuda i dominava perfectament el tema dels articles colonials: tabac, sucre, rom i cafè. Quan Viñas va tornar d'Amèrica, va posar-ne un establiment que tothom encara coneix per «can Manden». El motiu de «Manden» venia perquè, després de la seva independència de Cuba, es van fer les trameses de colonials a Espanya cada vegada més irregulars i si els clients li demanaven tabac o rom cubà, Jaume Viñas contestava barrejant el català i el castellà crioll: «No en tinc, no en manden...» i d'això li va pervenir el motiu de «Manden».

3. Perea Simón, Eugeni. 1994. *Gastronomia divina*. Barcelona: Destino, pp.177-188.

4. El 6 de desembre s'escull un bisbe entre els escolans de primer curs i al llarg del dia el Bisbetó vesteix una mitra, un pectoral, un anell i un bàcul, i presideix totes les celebracions que es realitzen amb els familiars dels escolans.

5. Ídem, p. 869.

6. Artís-Gener, Avel·lí; Moya, Bienve. 1980. *Festes populars a Catalunya*. Barcelona: editorial HMB. pp 22-23.